

KÉT AFRIKAI NYELV SZINTAKTIKAI ÉS MORFOLÓGIAI SAJÁTOSSÁGA A MAGYAR NYELV TÜKRÉBEN

LINDA OUMA

Bevezetés

A dolgozatomban két afrikai nyelvet elemzek, melyet Kenyában beszélnek, a *luo* és a *szuahéli* nyelvet, ezek formai sajátosságaival foglalkozom. E két afrikai nyelv az anyanyelvem. Tapasztalom, hogy a *luo* nyelv sajátos morfológiai jegyekkel rendelkezik, amelyek eltérnek az univerzális morfológiai sorrendtől. Az univerzális sorrendben, a [mód/idő] morféma közelebb áll az igetőhöz, mint a [személy] morféma.¹ A *luo* morfológiai sorrendben pedig a [személy] morféma közelebb áll az igetőhöz, mint a [mód/idő] morféma. A *szuahéli* morfológia sorrendjében a [mód/idő] morfémák néha az igető mellett vannak, és néha a [szám/tárgy] morfémák vagy az [aspektus] morféma megelőzi őket. A *szuahéli* nyelv részben tartja csak az univerzális morfológiai sorrendet. Elsődleges kérdésem arra irányul, hogyan „sérti meg” az univerzális morfológiai sorrendet a két nyelv morfológiai felépítése. Vizsgálódásaimat a magyar nyelv sajátosságainak tükrében végzem. Munkámmal arra szeretnék rávilágítani, hogy pontosan milyen hasonlóságok és különbségek lelhetők fel a magyar és a két afrikai nyelv között.

Eddig még kevés kutatás készült a *luo* nyelv morfológiai elemei kapcsán. Kenyában 7 millió ember beszéli ezt a nyelvet a 45 milliós fős lakosságból. Nem általánosan beszélt és elterjedt nyelv², nem nemzethez köthető nyelv, mint például a magyar, amelyről É. Kiss Katalin és más nyelvészek révén is több morfológiai és mondattani elemzés készült.

A *szuahéli* nyelvet viszont sokan beszélik, Kenyában és egész Kelet-Afrikában elterjedt. Kenyában nemzeti nyelv, illetve a Kelet-afrikai Közösségés az Afrikai Unió hivatalos nyelve. Sok kutató foglalkozott a *szuahéli* nyelv morfológiai és szintaktikai tulajdonságaival.³ Dolgozatomban elméleti megközelítéssel foglalkozom: egyrészt morfológiai vizsgálatokat végzek, amelyben a magyar és a két afrikai nyelv különbségére koncentrálok, másrészt szintaktikai különbségeket vizsgálok. A három nyelv hasonlósága, hogy mindhárom agglutináló.⁴

Különböző példákkal szeretném szemléltetni és elemezni két anyanyelvem (azaz a *luo* és a *szuahéli*) morfológiai jegyeit egyes kifejezésekben. Némely szónál kifejezetten szembetűnőek a különbségek. Alább röviden kitérek a ragozásra a magyar nyelvi párhuzamok tükrében. Példáim a két afrikai és a magyar nyelv szintaktikai és a morfológiai hasonlóságait és különbségeit illusztrálják.

A két afrikai nyelv

Afrika legtöbb országa többnyelvű. Kenyában 70 törzsi nyelv van.⁵ Az egyik nagy nyelv a *luo*, ami a negyedik legnagyobb nép nyelve Kenyában. Nincs hivatalos státusza az országban. A *szuahéli* pedig nemzeti és hivatalos nyelv Kenyában, amit korábban 'lingua franca' nyelvként használtak a kereskedelemben az Afrikai nagy tavak régiójában. A suahéli hivatalos nyelv Kenyában, Tanzániában, Ruandában, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és a Comore-szigeteken.

A *luo* nyelv

A *luo* nyelv a nilo-szaharai nyelvnek csoportjába tartozik.⁶ Ezek között számos morfológiai, szintaktikai és tipológiai különbséget találunk. Ebben a csoportba hozzávetőlegesen 120 nyelv tartozik, többek között a *luo*, ami a harmadik leggyakrabban beszélt nyelv a *dinka* és a *kanuri* nyelvek után. A *luo* nyelv a nilo-szaharai nyelvek közül a nílusi típusba sorolható. Három kelet-afrikai országban beszélik a *luo* nyelvet: Kenyában, Tanzániában és Ugandában. Néhány millió beszélője van.⁷

A *luo* nyelv neve a *luo* nép körében *dholuo*. Két morfémából jön: **Dho-**, ami egy rövidítés a „dhok” szóból ('száj'-at jelent). Nemzeti szinten a „dhok” azt jelenti: 'nyelv', azaz a *luo* nép nyelve. Három városban beszélik Délnyugat-Kenyában: mindhárom település - South Nyanza, Siaya és Kisumu - a Viktória-tó mellett fekszik. Nemcsak a városokban beszélik, hanem a falvakban is. A *luo* nyelvet tanítják az általános iskolában. Ezenkívül más nagy városokban is beszélik Rift Valleyben és Coast megyékben.⁸

▲ Kenya

A luo nyelvben számos átvétel található más, környékbeli nyelvekből. Bár a luo nyelv nílusi típusú, de kölcsönöz szavakat a bantu nyelvekből is, és több grammatikai jelenség is a bantu nyelvekkel való kölcsönhatás következménye. Például a derivációs előtag megjelenése is ide sorolható.⁹A luo nyelvben találunk a szuahéliből kölcsönzött szavakat, hiszen utóbbit mindenki beszéli Kenyában. A nyelvi érintkezés következtében gyakori a kódváltás a luo nyelvet beszélők hétköznapi társalgásaiban¹⁰, leginkább a főnevek és igék érintettek ebben.¹¹

A luo derivációs előtag megjelenése a következőképpen néz ki:

dhó-lúô	'a luo nyelv' (<*dhok 'száj')
jà-lúô	'egy ember' (<*jal 'vendég')
jò-lúô	'a luo nép' (<*jol 'vendégek')
jà-kwô	'egy tolvaj' (<*jal 'vendég' kwô = lopás)
jò-kwô	'tolvajok' (<*jol 'vendégek' kwô = lopás)
jà-púông	'egy tanár' (<*jal 'vendég' púông = tanítás)
jò-púông	'tanárok' (<*jol 'vendégek' púông = tanítás)

^ 1. táblázat A luo derivációs előtag

Az egy kreatív folyamat, amikor egy idegen szó belép egy másik nyelvbe, és részt vesz az elfogadó nyelv lexikai ellentétében. Az idegen szó beilleszkedik fonológiailag és morfológiailag a nyelvbe, például egy angol szó egy luo szóra változik. Itt beolvadásról van szó.¹²

Loan-word	Plural	Genitive (Singular)	
baf	bef+ni	baf	bathroom
mtoka	mtok+ni	mtok	motorcar
namba	nemb+ni	namba	number

^ 2. táblázat Szavak beolvadása angolból a luo nyelvbe

Birtokos eset	E/1	E/2	E/3	T/1	T/2	T/3
baf	bafna/ baf mara	bafni/ baf mari	bafne/ baf mare	bafwa/ baf marwa	bafwu/ baf marwu	bafgi/ baf margi
mtok	mtokana/ mtoka mara	mtokani/ mtoka mari	mtokane/ mtoka mare	mtokawa/ mtoka marwa	mtokawu/ mtoka marwu	mtokgi/ mtoka margi
namba	nambana/ namba mara	nambani/ namba mari	nambane/ namba mare	nambawa/ namba marwa	nambawu/ namba marwu	nambagi/ namba margi

^ 3. táblázat Birtokos esetek

A példákban *na* esetragban található az *a*, mint morféma, amit névmásként is használhatnak a luo nyelvben. Például, *anindo*, amit jelent: *alszom*. Az *an* az E/1

személyes névmás, az *in* az E/2, az *(o)en* az E/3, míg a *wan* a T/1, az *(w)un* a T/2, és a *gin* a T/3. személyes névmás ragozatlan alakjai.

an - én, in - te, (o)en - ő, wan - mi, (w)un - ti, gin - ők

A *mar* morféma a luo nyelvben ugyanaz, mint az objektív birtokos személy ragja a magyarban. Például, házam - *ot mara*. *Ot* azt jelenti: ház. A luoban a személyrag lehet egy önálló szó vagy egy képző, ami egy főnévhez csatlakozik. Képző megjelenése a *t* erős fokú hang, egy gyenge fokú betűre változik, *d*. Ebből adódóan, házam - *oda*.

Mindkét módon lehet írni. Például: E/1 *bafna/ baf mara*, ami jelent a *fürdőszobám*. A szavak, amelyek beolvadnak az angolból a luo nyelvbe, az *n* képző megjelenik a ragozásban a személyes névmással.

A luo nyelvjárásai

A luo nyelvnek két jelentősebb területi változata, nyelvjárása van Stafford¹³ szerint:

- a.) Trans-Yala nyelvjárás, amit a következő városokban beszélnek: Ugenya, Alego, Yimbo és Gem részei.
- b.) Trans-Kuja nyelvjárás, amit dél-Nyanza különböző területein, Siaya és Kisumu városokban beszélnek.

Bár ezekre a nyelvjárásokra a nagyfokú kölcsönös érthetőség jellemző, az eltérő lexikális és fonológiai funkciók lehetővé teszik a nyelvjárási területek azonosítását.¹⁴ A dél-Nyanzai változatot használják kiemelt változatként /meghatározó nyelvjárás-ként/ a szépirodalomban és az oktatásban.

A luo nyelvtan

Két nagy élő kenyai kutatója van a luo nyelvnek: Lucia Ndong'a Omondi, és Duncan Okoth-Okombo. Omondi könyvében, a *The Major Syntactic Structures of Dholuo*-ban leírja a *dholuo* nyelv számos szintaktikai konstrukcióját egy transzformációs elemzést használva (standard elmélet). A 4-11 fejezetekben mutatja be a nyelv frázis szerkezeti szabályait; tárgyalja a mondat típusokat; az alá- és mellérendelés fajtáit, a névmásítás eseteit, és a birtoklást; összefoglalja a formális szabályokat.¹⁵

Omondi megállapítja, hogy a luo agglutináló nyelv, csakúgy, mint a magyar. Morfológiájában viszont nem ugyanolyan a sorrend, mint a magyarban, mert a személy morféma (névmás) közelebb áll az igetőhöz, mint a mód/ideje morféma. A szintaxisban is mutatkoznak különbségek és hasonlóságok: míg a luo nyelvben az SVO az alapszórend (*Onyango nosomo kitabuno* - 'Onyango elolvasta a könyvet'), a magyarban pedig határozott tárgy esetén SVO (*Péter elolvasta a könyvet*), míg névelőtlen tárgy esetén SOV (*Péter könyvet olvasott*).

Az (1) példa szintén egy tipikus luo mondat, amelyben az alanyon, tárgyon és az igén kívül adverbialis elem is előfordul (*matek 'nagyon'*). Az ige határozói tipikusan az ige után fordulnak elő.¹⁶

- (1) Thoth nyithindo matiyo matek e klas.
 sok gyerek.Pl dolgozik.Pl3 nagyon.Adv –ban/ben óra
 'A gyerekek közül sokan jól dolgoznak az órán.'

A (2) mondat azt szemlélteti, hogy a luoban gyakoriak a szuahéliből való átvételek. A mondatban található két ige, ami a luo nyelvből származik: *asewinjo* 'hall' és *kaketho* 'elront'. A határozószó, *marach* 'rosszul' szintén luo eredetű, míg a *watangazaji* 'tv-bemondó' és a *wengi* 'sok' kifejezések szuahéliek.¹⁷ Attól, hogy számos lexikai elem kerül át a szuahéliből a luoba, a mondat alapszórendje nem változik. Hozzá kell azonban tenni, hogy a szuahéli nyelv alapszórendje is SVO. Ezt illusztrálja a (3) példa.

- (2) Asewinjo watangazaji wengi kaketho Kiswahili marach.
 hall.Past.Sg1 TV bemondó.Pl sok elront.Pl3 szuahéli rosszul
 'Sok TV bemondót hallottam, aki rosszul beszél a szuahéli nyelvet.'

- (3) Wengi kati ya watoto wanasoma kwa bidii kwa darasa.
 sok közül -ból gyerek.Pl olvas.Pl3 Adv nagyon -ban óra
 'A gyerekek közül sokan sokat olvasnak az órán.'

A (3) mondat egy szuahéli mondat, ami ugyanazt jelenti, mint a (1) mondat. A luo nyelvben a prefixumok jellemzőek. Az 4. táblázat a *nindo* 'alszik' és a *tiyo* 'dolgozik' ige alakjait tartalmazza.

Példamondatok:

- (4) Ochieng' tiyo matek.
 személynév.Sg3 dolgozik.Sg3 nagyon
 'Ochieng' sokat dolgozik.'

- (5) Nyoro nanindo chon ahinya.
 tegnap aludni.Past.Sg3 korán nagyon
 'Tegnap nagyon korán lefeküdtem.'

(6) Tim tich maber!

Dolgozik.Imp.Sg2 jól

'Dolgozzon/ Dolgozzál jól! (A luo nyelvben – a magyarral ellentétben nincs magázódás és tegeződés.)

(7) Ninindo maber?

Aludni.Past.Sg2 jól.

'Jól aludtál?'

LUO		JELENI IDŐ, KIJELENTŐ	MÚLT IDŐ, KIJELENTŐ	FELTÉTELES	FELSZÓLÍTÓ	FELT. MÚLTJA
szám/személy	E/1 A	a·nindo, a·tiyo	n·a·nindo, n·a·tiyo	d·a·nindo, d·a·tiyo	we a·nind, we a·tim tich	de·n·a·nindo, de·n·a·tiyo
	E/2 i/Ø	i·nindo, i·tiyo	n·i·nindo, n·i·tiyo	d(e)·i·nindo, d(e)·i·tiyo	nind, tim tich (timane tich)	de·n·i·nindo, de·n·i·tiyo
	E/3 o	(o)·nindo, (o)·tiyo	n·o·nindo, n·o·tiyo	d(e)·o·nindo, d(e)·o·tiyo	o·nind, o·tim tich	de·n·o·nindo, de·n·o·tiyo
	T/1 wa	wa·nindo, wa·tiyo	ne·wa·nindo, ne·wa·tiyo	de·wa·nindo, de·wa·tiyo	wa·nind(uru), wa·tim tich	de·ne·wa·nindo, de·ne·wa·tiyo
	T/2 u/Ø	u·nindo, u·tiyo	ne·u·nindo, ne·u·tiyo	de·u·nindo, de·u·tiyo	nind·uru, ti·uru (utimane tich)	de·ne·u·nindo, de·ne·u·tiyo
	T/3 gi	gi·nindo, gi·tiyo	ne·gi·nindo, ne·gi·tiyo	de·gi·nindo, de·gi·tiyo	gi·nind, gi·tim tich	de·ne·gi·nindo, de·ne·gi·tiyo

Øn(e)

d(e)

de n(e)·

∧ 4. táblázat. A luo igék toldalékolási lehetőségei

A morfológiáját tekintve a luo nyelvben inkább az előragok jellemzőek. A táblázatban kivastagított morfémák névmások a luo nyelvben. Az *a* az E/1 személyes névmás, az *i* az E/2, az *o* az E/3, míg a *wa* a T/1, az *u* a T/2, és a *gi* a T/3 személyes névmás ragozatlan alakjai. A személy morféma közelebb áll a tőhöz, mint a mód/ idő morféma, ezt figyelhetjük meg a táblázat oszlopaiban. A *ne* a múlt idő jelölése, ez a prefixum a *nende* szóból származtatható, amit azt jelenti: 'korábban' vagy 'régebben'. A *de* a feltételes mód jelölése. Például *deneanindo* magyarul azt jelenti: aludtam volna. A legtöbb luo ige „o” hangra végződik. Az E/2 és a T/2 személyes névmások néha nem használhatók a ragozásban. Ø Például, a felszólító módban máshogyan írnak: *nind!* a E/2 magyarul, azt jelenti: aludj! Teljesen változtatja az ige alakját a ragozásban a T/2 felszólító módon. Például:

ninduru! magyarul, azt jelenti: aludjatok!

utimane tich! ami azt jelenti: dolgozzatok legyetek szívesek! (Ez nem túl szigorú)

Megállapítható tehát, hogy a luó morfológiai sorrend – a magyar nyelvvel ellentétben – nem tartja meg az univerzális sorrendet. A másik különbség a luó és a magyar nyelv között az, hogy a luóban a [mód/idő] morféma egy előtag, a magyarban pedig egy szuffixum. A jelen időt a luóban névmások jelölik, a múlt idő jelölése az *ne*, a feltételes mód jelölése az *de*, a jövő idő jelölése az *obro*, ami a magyar *fog*-nak felel meg. Ezáltal a jövő idő jelölése a luóban és a magyarban hasonlóan történik. Például:

abrosomo	-	fogok tanulni	wabrosomo	-	fogunk tanulni
ibrosomo	-	fogsz tanulni	ubrosomo	-	fogtok tanulni
obrosomo	-	fog tanulni	gibrosomo	-	fognak tanulni

A névmások azok a személyragok: E1 -an, E2 -in, E3 – (o)en, T1 -wan, T2 -un, T3 -gin. A luó ragozásban az *n*, ami a névmásokhoz tartozik, eltűnik.

A következő, 5. táblázat a múlt idejű prefixumok igével való összeolvadására hoz példát. Egy ige, ami jelen időben van (például *achiamo* 'eszem') átalakítható egyszerűen múlt időbe ('ettem') a *ne* morfémaival az ige előtt (*Ne achiamo*). A *ne* morféma többször összeolvad hangtanilag az igealakokkal is: *Nachiemo*. Az 5. táblázat mutatja az *ndiko* ige ragozását, ami a luó nyelvben azt jelenti 'írni'.

Nem összevont alak	Összevont alak	Jelentés
ne andiko	nandiko	írtam
ne indiko	nindiko	írtál
ne ondiko	nondiko	írt
ne wandiko	newandiko	írtunk
ne undiko	neundiko	írtatok
ne gindiko	negindiko	írtak

^ 5. táblázat: A *ndiko* ige ragozása példa a múlt idő és az ige hangtani összeolvadására

A kutatásomban az összevont alakokat fogom feltüntetni, így jobban be tudom mutatni a nyelv morfológiai sajátosságait a magyar nyelv tükrében. A többesszámban a múlt idő morfémaiban (*ne*) nincs asszimiláció.

A szuahéli nyelv

A szuahéli nyelv agglutináló nyelv, mint a magyar. Morfológiájában ugyanolyan a sorrend, mint a magyarban, mert a [mód/idő] morféma közelebb áll az igezőhöz, mint a személyt jelölő morféma. Néha a [szám:tárgy] morféma az igező mellett áll, például az alábbi mondatokban, *m* és *wa*, a [szám:tárgy] morféma. /*m* a lányra vonatkozik, ugyanazzal a betűvel kezdődik, mert a lány szó a szuahéli nyelvben a M-WA csoportban tartozik./

(8) Mvulana huyu a· li· m· busu m·sichana huyu.
 Fiú.Sg3 ez Pron.S3 Past. Obj.Sg3 csókol lány.Sg ez
 'A fiú megcsókolta a lányt.'

(9) Mvulana huyu a· li· wa·busu wa·sichana hawa wa·wili.
 Fiú.Sg3 ez Pron.Sg3 Past Obj.Pl2.csókol ány.Pl ezek kettő
 'A fiú megcsókolta a két lányt.'

Msichana - Wasichana
 Lány - Lányok

A szuahéli nyelvben a szavak csoportokhoz tartoznak. Ezek a csoportok segítenek az igeragozásban vagy a birtokos esetekben.¹⁸ Például:

1. csoport: M- WA

Ebbe a csoportba tartoznak az élőlények. Például, ember, bogár, stb. A foglalkozásnevek is idetartoznak. *M* az egyszám prefixum, *WA* pedig a többeszám prefixum. A szuahéli nyelvben a birtokos eset egy önálló szó. Például: wangu - E/1, wako - E/2, wake - E/3, wetu - T/1, wenyu - T/2, wao - T/3

(10) Mtoto huyu ni wangu
 Gyerek.Sg3 ez (van) enyém
 'Ez az én gyerekem.'

(11) Watoto hawa ni wenu
 Gyerek.Pl3 ezek (vannak) tietek
 'Ezek a gyerekek a tietek.'

(12) Mwalimu wangu amefika darasani.
 Tanár.Sg3 enyém érkezik.Past.Sg3 óra -ra/re
 'A tanárom megérkezett az órára.'

A (10) és (11) mondatokban van *ni* szó, amit azt jelenti, hogy valami van. A magyar mondatban nem használják. A (12) mondatban van egy *-ra/re* képző, ami a szuahéli nyelvben található: *ni*

Minden főnévhez lehet írni a *ni* képzőt, ha illatívus esetről beszélünk. Például:

Ninaenda   kanisani.
Megy.Sg1   templomba.

2. csoport: M – Mi

Ebbe a csoportba tartoznak élő- és nem élőlények. *M* az egyes szám prefixum, *Mi* pedig a többes szám prefixum. Például: *mti* - fa, *mwaka* - év, *mguu* - láb, *mkono* - kéz, *mji* - város, *mkate* - kenyér

Mti	-	Miti	Mkono	-	Mikono
Mwaka	-	Miaka	Mji	-	Miji
Mguu	-	Miguu	Mkate	-	Mikate

3. csoport: Ki – Vi

Ebbe a csoportba élő és nem élőlény egyaránt tartoznak. *Ki* az egyes szám prefixum, *Vi* pedig a többes szám prefixum. Például: *kichwa* - fej, *kidole* - ujj, *kiatu* - cipő, *kijiko* - kanál, *kiti* - szék, *kitabu* - könyv

Kichwa	-	Vichwa	Kijiko	-	Vijiko
Kidole	-	Vidole	Kiti	-	Viti
Kiatu	-	Viatu	Kitabu	-	Vitabu

4. csoport: N

Ebbe a csoportba tartoznak például a szavak, amelyek a főnév előtagja az *n* betű. Például: *ndege* - repülő, *ng'ombe* - tehén, *nguo* - ruha, *ndizi* - banán, *njia* - út, *nyoka* - kígyó

Az egyes és többes számú alak megegyezik. A szuahéli nyelvben az *n* betű írható *d*, *g*, *j* és *z* betűk előtt. Ha *dogo* és *zuri* előtt szerepel *n*, akkor ennek a csoportnak a mellékneveként használjuk. (A mellékneveket a csoportnak megfelelő prefixumokkal egyeztetjük. Például az: *M – Wa*, *M – Mi*, *Ki – Vi* csoportokban.)

(13) Hii   ni   nguo   nzuri   sana.

Ez   (van)   ruha.Sg3   szép   nagyon

'Ez a ruha nagyon szép.'

(14) Nimeona   nyoka   nyingi   ndogo.

Látni.Past.Sg1   kígyó.Sg3   sok   kicsi.Sg3

'Láttam sok kis kígyót.'

- (15) Kitabu changu ni kizuri.
 Könyv.Sg3 enyém (van) jó
 'A könyvem jó.'

A (15) mondatban megjelenik a másik prefixum: *ch-vy* prefixumokat magánhangzók előtt használják ebben a csoportban. Pl. *chura-vyura* (béka - békák). A birtokosban csak azért, mert az is magánhangzóval (a) kezdődik. *ch-* az egyes számban és *vy-* a többes számban prefixumként használt.

5. csoport: Ku

Ebben a csoportban találhatóak a főnévi igenevek. Ezt *ku* a morfémát prefixumként jelenik meg és hasonlít a *ni* képzőre a magyarban. Például: *soma* - olvas, *andika* - ír, *weka* - tesz, *ingia* - bemegy, *toka* - elindul, *anza* - kezd

<i>kusoma</i>	-	olvasni	<i>kuingia</i>	-	bemenni
<i>kuandika</i>	-	írni	<i>kutoka</i>	-	elindulni
<i>kuweka</i>	-	tenni	<i>kuanza</i>	-	kezdeni

Ebben a csoportban megjelennek az iránymutató morfémák: *be-* és *el-* igekötők. Ez egy különbség a szuahéli és a magyar között, mert a szuahéli nyelvben nincs igekötő.

A szuahéli igék toldalékolási lehetőségei

Két szuahéli ige szerepel az alábbi 6. táblázatban: a *lala* jelentése alszik, és a *sema* jelentése: mond. A [mód/idő] morféma közelebb áll az igetőhöz, mint a személy morféma. Megállapítható, hogy a szuahéli morfológiai sorrend megtartja az univerzális sorrendet, miként a magyar nyelv, de különbözik is a magyartól, mert az előtagban van a [mód/idő] morféma, míg a magyarban a szuffixumban. A táblázatban a jelen idő jelölése - *na*, múlt idő jelölése - *li*, feltételes mód jelölése - *nge*, jövő idő jelölése - *ta*.

A névmások a személy ragok: E1 - *ni*, E2 - *u*, E3 - *a*, T1 - *tu*, T2 - *m*, T3 - *wa*.

A szuahéli abécéje ugyanolyan, mint az angol. Fontos tudni, milyen magánhangzók vannak a szuahéli nyelven. Fontos alaposan megtanulni az öt magánhangzót:

a, e, i, o, u. Az alábbi 6. táblázatban nem látszik, hogy hasznos tudni az *o* magánhangó. De az igéknél jelen van. Például:

<i>Soma</i>	-	Olvas
<i>Ona</i>	-	Lát
<i>Ongea</i>	-	Beszél
<i>Ota</i>	-	Álmodik
<i>Omba</i>	-	Kér/Imádkozik

A szuahéli nyelvben az ige szuffixumában megjelenhet egy magánhangzót az utolsó betű előtt, ha ez a betű egy magánhangzó. Az ige jelentése megváltozik.

Például:

Somea	-	Tanul
Onea	-	Elnyom
Ombea	-	Imádkozik valakiért/valamiért

Más példák:

Pelekea	-	Küld	Peleka	-	Visz
Patia	-	Ad	Pata	-	Talál/Kap

SZUAHÉLI		JELLEN IDŐ, KIJELENTŐ	MÚLT IDŐ, KIJELENTŐ	FELTÉTE- LES	FELSZÓLÍTÓ	JÖVŐ IDŐ	FELT. MÚLTJA
XXX	E/1 NI/Ø	ni-na-lala, ni-na-sema	ni-li-lala, ni-li-sema	ni-nge-lala, ni-nge-sema	na-lala, na-sema	ni-ta-lala, ni-ta-sema	kama ni-nge-lala, ni-nge-sema
	E/2 U/Ø	u-na-lala, u-na-sema	u-li-lala, u-li-sema	u-nge-lala, u-nge-sema	lala, sema	u-ta-lala, u-ta-sema	kama u-nge-lala, u-nge-sema
	E/3 A	a-na-lala, a-na-sema	a-li-lala, a-li-sema	a-nge-lala, a-nge-sema	a-lale, a-seme	a-ta-lala, a-ta-sema	kama a-nge-lala, a-nge-sema
	T/1 TU	tu-na-lala, tu-na-sema	tu-li-lala, tu-li-sema	tu-nge-lala, tu-nge-sema	tu-lale, tu-seme	tu-ta-lala, tu-ta-sema	kama tu-nge-lala, tu-nge-sema
	T/2 M/Ø	m-na-lala, m-na-sema	m-li-lala, m-li-sema	m-nge-lala, m-nge-sema	m-lale(laleni), m-seme (semeni)	m-ta-lala, m-ta-sema	kama m-nge-lala, m-nge-sema
	T/3 WA	wa-na-lala, wa-na-sema	wa-li-lala, wa-li-sema	wa-nge-lala, wa-nge-sema	wa-lale, wa-seme	wa-ta-lala, wa-ta-sema	kama wa-nge-lala, wa-nge-sema

na   li   nge   Øta

▲ 6. táblázat: A szuahéli igék toldalékolási lehetőségei

Különbségek a magyar, a luo és a szuahéli nyelv morfológiai sorrendjében

A kutatásom célja egy rendkívül precedens, morfológiai határátlépés prezentálása, avagy a két afrikai nyelv morfológiai attribútumainak, és az univerzális morfológiai sorrendhez való viszonyának vizsgálata. A magyar nyelv az univerzális morfológiai sorrendet követi. Az univerzális morfológiai sorrend a következőképpen írható le¹⁹:

univerzális sorrend: személy - [mód/idő] - igető - [mód/idő] - személy

Magyar: [személy] - [mód/idő] - igető - [mód/idő] - [személy]

Például: (16) Mentem, szeretem, olvastam, írtam.

t a múlt idejű mód/idő morféma és *-em/-am* a személy morféma.

Ezzel ellentétben a luo és a szuahéli nyelv esetében egy attól szignifikánsan eltérő sorrend manifesztálódik, mely a következő módon ábrázolható:

Luo: [mód/idő] -[szám+személy:alany] –igető

Például: *nanindo* - aludtam, *nandiko* - írtam, *newasomo* - olvastunk.

(17)	ne	wa	somo
	Past	Pron.T/1	olvas

n a múlt idő morféma, *a* - E/1, *wa* - T/1 pedig a névmások.

Szuahéli: [szám+személy:alany]-[mód/idő/po]-[szám:tárgy]-igető

Például: *aliponiona* - amikor látott engem, *tutaandika* - fogunk írni, *ninasoma* - olvasom

(18)	a	li	po	ni	ona
	Pron.E/3	Past	Asp.	Obj.E/1	Lát

na a jelen idő jele, *li* a múlt idő jele és *ta* a jövő idő jele. *a* = E/3, *ni* = E/1, *tu* = T/1.

po az aspektus jelelője, amit jelenti *amikor* a magyar nyelvben.

ona = lát, *andika* = ír, *soma* = olvas.

Következtetések

Néhány hasonlóság és különbség fellelhető a magyar és a két afrikai nyelv között. A három nyelv közös hasonlósága, hogy mindhárom agglutináló. A szuahéli nyelvből vannak kölcsönszavak a luo nyelv mondattanában, hiszen a szuahéli nyelvet mindenki beszéli Kenyában és mindkét nyelv szórendje SVO. A szuahéli nyelvben vannak kölcsönszavak az arab nyelvből, de ezek a szavak már kezdetektől beletartoznak a nyelvbe, amikor a szuahéli nyelv még 'lingua franca' volt, mert kereskedelmi nyelvként használtak Kelet-Afrikában. Ahogyan a magyarban is beletartoznak a német szavak – például : *vicc*. Az egyik különbség a két nyelv és a magyar között a mondat szórendi rugalmassága, ami a magyarban található: SVO vagy SOV. A két afrikai nyelvben SVO szórend található és a luo nyelvben ritkán található az SOV. A másik különbség, ami található a három nyelv morfológiájában, hogy nem ugyanolyan a sorrend. A magyarban [mód/idő] morféma az igető mellett áll, mint az univerzális morfológia sorrendjében. A luo nyelvben a személy morféma (névmás) közelebb áll az igetőhöz, mint a [mód/idő] morféma. A luo nyelv sajátos morfológiai jegyei eltérnek az univerzális morfológiai sorrendtől. A szuahéli morfológiai sor-

rendjében a [mód/idő] morfémák néha az igető mellett állnak, és néha a [szám:tárgy] morfémák vagy az [aspektus] morféma megelőzik. Ugyanakkor a szuahéli nyelv részben követi is az univerzális morfológiai sorrendet.

Későbbiekben még kutatni szeretném a magyar és a luo nyelv hasonlóságait. Az egyeztető morfémák például ugyanazok a két nyelvben.²⁰A luo nyelvben *nenó* azt jelenti: látni. A magyar nyelvben a személyrag, ami alá van húzva *m* és *n* – ugyanolyan fonológiai csoportba tartoznak. A luo nyelvben *o* az E/3 névmás és mindkét helyen a személyrag is ugyanolyan.

én	<u>látom</u>	mi	<u>látunk</u>
an	<u>anenó</u>	wan	<u>waneno</u>

Például: Látom valakit. – Aneno ng’ato.

A továbbiak között szerepel kutatási kérdésemként az is, mi vezérli a névmás-választást az alanyra, a tárgyra vagy mindkettőre vonatkozólag, amikor az ige tranzitív? Ez azonban még sok összehasonlító elemzést és példaválogatást igényel. ☀

Elismeres

Szeretnék köszönetet mondani a kollégáimnak a Pécsi Tudományegyetemről: Szabó Veronikának, Szeteli Annának, Alberti Gábornak és Tarrósy Istvánnak a támogatásért és a bátorításért a dolgozat írása közben.

Szeretném megköszönni T. Horváth Attilának a javításokat.

Jegyzetek

- 1 Joan L. Bybee (1985): *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*, John Benjamins Publishing.
- 2 Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján: a Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről, Pécs: Publikon Kiadó
- 3 E. Ashton (1944), E. Polome (1967), Hawkinson, Annie K (1975), A. Loogman, C. Scotton, J. Maw, W. Whiteley, L. Harnes and A. Vitale is. A szuahéli nyelvről szóló legrégebbi kutatás 1856-ból való (Gray 1962).
- 4 Hawkinson, Annie & Larry Hyman(1975); Ojanga – Chai – Mutiti (2015); Huba Bartos;István Kenesei; Ferenc Kiefer, (2000)
„The suffix *ne* has been attached to the main noun haki because of the agglutinative nature of the Dholuo language.” (Ojanga, Chai, Mutiti, 2015),„The verb in Swahili is composed of several agglutinative morphemes.” (Hawkinson 1975). „We apply this theory to a range of different morphological data: agglutinative (Swahili) and fusional, with and without syncretism (English, Welsh).” (Creider, Hudson 1998)
- 5 <https://www.ethnologue.com/country/KE/languages>
- 6 Joseph H. Greenberg (1955, 1963): *Studies in African Linguistic Classification*. New Haven: Compass Publishing Company.
- 7 Gerrit J. Dimmendaal (2014, 2015): Nilo-Saharan- Gerrit J. Dimmendaal, The Oxford Handbook of Derivational Morphology
- 8 Kembo Sure (1993): Grammatical and phonological integration of English loanwords into Dholuo

- 9 Gerrit J. Dimmendaal (2011): *Historical Linguistics and the Comparative Study of African Languages*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/ Philadelphia.
- 10 Annamalai. E. (1989): The Language Factor in Code mixing. *International Journal of Sociology of Language*.
- 11 Ojanga, Chai, Mutiti (2015): The Morphosyntactic Structure of the Noun and Verb Phrases in Dholuo/Kiswahili Code Switching
- 12 Kembo Sure (1993): Grammatical and phonological integration of English loanwords into Dholuo, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*
- 13 Stafford, Roy L. (1967): *An Elementary Luo Grammar with Vocabularies*. Nairobi: Oxford University Press.
- 14 Ochieng' William R. (1979-02-01): *People Round the Lake*. Paperback
- 15 Lucia Ndong'a Omondi (1983:188): *The Major Syntactic Structures of Dholluo*. In *Journal of African Languages and Linguistics 5*
- 16 Ojanga, Chai, Mutiti (2015): The Morphosyntactic Structure of the Noun and Verb Phrases in Dholuo/Kiswahili Code Switching
- 17 Uo.
- 18 D. V. Perrott (1951, 1957, 1971): *Teach yourself books – Swahili*. London / New York.
- 19 Joan L. Bybee (1985): *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*, John Benjamins Publishing
- 20 Givón, T. (1976): „Topic, pronoun and grammatical agreement”, in C. Li (ed. 1976)

Bibliográfia

- Joan L. Bybee (1985): *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*, John Benjamins Publishing
- Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján: a Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről, Pécs: Publikon Kiadó
- Ashton, E. (1944): *Swahili Grammar*. London: Longman.
- Edgar C. Polome (1967): *Swahili language Handbook*. [Washington] Center for Applied Linguistics
- Hawkinson, Annie & Larry Hyman (1975: 147-170): „*Hierarchies of natural topic in shona*.” *Studies in African Linguistics 5*.
- Gray (Sir John) (1962): *A History of Zanzibar from the Middle Ages to 1856*. London, Oxford University Press
- „The suffix **ne** has been attached to the main noun haki because of the agglutinative nature of the Dholuo language.” (Ojanga, Chai, Mutiti, 2015), „The verb in Swahili is composed of several agglutinative morphemes.” (Hawkinson 1975). „We apply this theory to a range of different morphological data: agglutinative (Swahili) and fusional, with and without syncretism (English, Welsh).” (Creider, Hudson 1998)
- The Morphosyntactic Structure of the Noun and Verb Phrases in Dholuo/Kiswahili Code Switching (*Advances in Language and Literary Studies*, ISSN: 2203-4714 , Vol. 6 No. 2; April 2015) page 30.
- Jael Anyango Ojanga (Corresponding author) Department of Languages: Sugar Research School, Kisumu, Kenya E-mail: Jaelanyangojango@yahoo.com
- Furaha Chai Department of Literature, Language and Linguistics, Faculty of Arts and Social Science: Egerton University, Kenya E-mail: optiondz@yahoo.co.uk
- James Mutiti Department of Literature, Language and Linguistics, Faculty of Arts and Social Sciences: Egerton University, Kenya E-mail: Yakuti56@yahoo.com Doi:10.7575/aiac.all.v.6n.2p.30 Received: 08/11/2014 URL: <http://dx.doi.org/10.7575/aiac.all.v.6n.2p.30> Accepted: 14/01/2015
- <https://www.ethnologue.com/country/KE/languages>

- Joseph H. Greenberg (1955, 1963): *Studies in African Linguistic Classification*. New Haven: Compass Publishing Company.
- Gerrit J. Dimmendaal (2014, 2015): Nilo-Saharan- Gerrit J. Dimmendaal, *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*
- Kembo Sure (1993): Grammatical and phonological integration of English loanwords into Dholuo, *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 14:4, 329-344, DOI: 10.1080/01434632.1993.9994539
- Gerrit J. Dimmendaal (2011): *Historical Linguistics and the Comparative Study of African Languages*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/ Philadelphia
- Annamalai. E. (1989): The Language Factor in Code mixing. *International Journal of Sociology of Language*.
- Stafford, Roy L. (1967): *An Elementary Luo Grammar with Vocabularies*. Nairobi: Oxford University Press.
- Ochieng' William R. (1979-02-01): *People Round the Lake*. Paperback
- Chet Creider, Richard Hudson (1999 :163-187): *Inflectional morphology in Word Grammar**, *Lingua* 107 (1999) 163-187, Received 10 February 1998; revised version 19 May 1998
- Duncan Okoth Okombo (1997): *A Functional Grammar of Dholuo*. (Nilo-Saharan Linguistic Analyses and Documentation, 12), Cologne: Rüdiger Koppe Verlag, 1997. Pp. vii + 177.
- Lucia Ndong'a Omondi ((1983:188): *The Major Syntactic Structures of Dholuo*. (Language and Dialect Atlas of Kenya, Suppl. 1.) Berlin: Dietrich Reimer, 1982.385 pp. DM 118., In *Journal of African Languages and Linguistics* 5
- D. V. Perrott (1951, 1957, 1971): *Teach yourself books – Swahili*. London / New York
- Givón, T. (1976): „Topic, pronoun and grammatical agreement”, in C. Li (ed. 1976)

publikon
KIADÓ
www.publikon.hu

Teljes körű kiadási tevékenység
a kéziratától a könyvespolcig!

Jelentse meg könyvét a Publikon Kiadónál!

OLCSÓ | MEGBÍZHATÓ | RUGALMAS | GYORS

A szerzőről

Végzős BA-hallgató,
PTE BTK Nyelvtudományi Intézet

About the Author

3rd-year BA student
University of Pécs,
Faculty of Humanities,
Hungarian Studies Institute,
Language Sciences Department

@

ouma.linda23@gmail.com

English Abstract

The Particularity of two African Languages in Syntax and Morphology in light of the Hungarian Language

In this paper, I analyse the particularity in form of two African languages which are spoken in Kenya, that is Luo and Swahili languages. These two African languages are my mother tongue. I have seen that the Luo language has specific morphological characteristics which manifest themselves in contrast to the universal morphological order. In the universal order, the [mode/time] morpheme is closer to the stem of the verb than the [person] morpheme. And in the case of the morphological order of the Luo language, the [person] morpheme is closer to the stem of the verb than the [mode/time] morpheme. In the Swahili morphological order, the [mode/time] morphemes are sometimes beside the verb and sometimes they are preceded by [number/object] morphemes or the [aspect] morpheme. The Swahili language partly follows the universal order. I carry out my disquisition in the light of the characteristics of the Hungarian language. In my research work I would like to highlight the exact similarities and differences that can be found between the Hungarian and the two African languages.

I deal with a theoretical approach: on the one hand, I carry out morphological studies in which I focus on the difference between the Hungarian and the two African languages, on the other hand, I examine their syntactical differences. The similarity between the three languages is that all three can agglutinate. My examples illustrate the syntactical and morphological similarities, and the differences between the Hungarian and the two African languages. One of the differences between the two languages and Hungarian is the word order flexibility in a sentence, which is found in the Hungarian language: SVO or SOV, but not in the two African languages.